

MÁTÉ ÁGNES

Bigámia nászajándékba: Samuel Spillenberger nászéneke Máriássy János és Palugyay Zsófia esküvőjére (1635)

The present article discusses a set of poems registered in print nr. 1620 of the Régi Magyarországi Nyomtatványok catalogue. The poem was dedicated by a doctor of medicine from Levoča, Samuel Spillenberger to his alleged godson, the nobleman János Máriássy. Spillenberger wrote three poems in the name of each married brothers of Máriássy. The second poem, allegedly sang by Máriássy's youngest brother, András, tells a story about a bigamist crusader from the 12th century. After presenting the family backgrounds of both the author and the addressees, the paper sheds light on the origin and possible sources of the story. Pointing out some specific textual properties of Spillenberger's poem, the paper tries to trace down its exact source. It also offers a panoramic picture about the presence of the bigamist figure in German neo-Latin Literature and culture from the 16th to the 19th century. Finally, the article closes with some remarks about the position of the poem in its own literary context of seventeenth-century neo-Latin wedding poetry in Hungary.¹

Az alkalmi versszerzés központjai a XVII. század folyamán Felső-Magyarország és Erdély fejlett gazdasággal és művelt értelmiségi réteggel rendelkező városai voltak. A külföldi egyetemet járt, általában német ajkú és lutheránus vallású alkalmi költők többsége prédikátori vagy tanítói tisztséget töltött be, de számosan voltak köztük jogászok, orvosok és gyógyszerészek is, ahogy erről a Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNY) köteteiben olvasható részletes bibliográfiai leírások tanúskodnak. A jelen tanulmány tárgya egy tudós orvos, a lőcsei Samuel Spillenberger (1573–1654) lakodalmi költeményeinek egyike, amelyet a

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

szöveg tanúsága szerint keresztfia, márkusfalvi Máriássy János és Palugyay Zsófia 1635. január 14-én tartott esküvőjére írt. A szóban forgó mű az RMNY 1620 számon nyilvántartott gyűjteményének utolsó darabja,² amelynek címe *Carmen joco-serium polymetron. Pro exhilarandis dominis hospitibus nuptiarum Generosi Domini Ioannis Mariasi de Markusfalva Sponsi etc.* A költemény elsősorban témája miatt emelkedik ki az egyébként is nagy tematikus és formai változatosságot mutató magyarországi latin nyelvű nászének-költészet termékei közül, amennyiben egy rossz feleségről és egy, az első szexuális tapasztalattól féltő friss asszonyról szóló történet között egy (állítólag) megtörtént esetet, a XII–XIII. század fordulóján élt bigámista keresztlovag történetét meséli el a jó házasság példajaként. Dolgozatom először bemutatja a szerző és a házasulandók társadalmi hátterét, majd azt kutatja, hogy milyen forrásban olvashatta Spillenberger a történetet, végül a hazai esküvői alkalmi szerzemények mezőnyében próbálja meg elhelyezni a lőcsei orvos munkáját.

Az orvos és az ifjú pár

Samuel Spillenberger élettörténetét részletesen megírta családjának egy kései leszármazottja.³ Az összegyűjtött adatokból kiemelendő, hogy több német városban folytatott tanulmányai után Spillenberger 1598-tól dolgozott orvosként Lőcsén, majd más felső-magyarországi településeken, de Erdélyben is, Bethlen Gábor fejedelem szolgálatában. Tudása révén meglehetősen hírnévre, illetve pártfogókra tett szert, és 1615-ben II. Mátyás király nemességet adományozott neki. Ugyanebben az évben Spillenberger papírmalmot létesített, amely a század végéig családja tulajdonában maradt, s a nyomdákkal való üzleti kapcsolata mellett irodalmi pártfogóként támogatta különböző művek kiadását is. Samuel Spillenberger a korban szokatlanul hosszú életet, 81 évet élt, s ezalatt kétszer nősült meg. 1600 körül már a felesége volt Jonas Dirner ismeretlen nevű leánya, majd annak halála után Spillenberger 1616. április 24-én feleségül vette Magdalena Clementist.⁴ Úgy tűnik, Spillenberger mind a nyolc gyermekének ez utóbbi hölgy volt az édesanyja. Az

² CEBANI (1635).

³ SPILLENBERGER-DIÓSZEGI (1999).

⁴ RMNY 1110.

RMNY tanúsága szerint Spillenberger legalább négy epithalamium-gyűjteményben szerepelt szerzőként,⁵ amelyek közül a Máriássy-Palugyay esküvőre készült műve a második legkorábbi fennmaradt darab. Az utolsó ismert nászénekében, amelyet Joseph Schlegel és Rosina Gloger 1648. október 25-én tartott esküvőjére írt, az akkor már 75 éves Samuel Spillenberger sajnálatát fejezte ki, hogy idős korára való tekintettel ő már nem nősülhetett meg újra, és beszámolt arról is, hogy mindkét házasságát nagyon élvezte. Spillenberger talán szerelmes típus lehetett, mert életrajzírója talált egy levelet, amelynek tanúsága szerint a férfi még egyetemi hallgatónaként, 1596-ban Regensburgban csaknem nősülésre adta a fejét, amiről csak családja határozott tiltakozására mondott le.⁶ A házassággal való jó személyes tapasztalatai miatt nem csoda, hogy Spillenberger vidám, kissé pajkos, s különösen a Máriássy-Palugyay nászének esetében a férfifantáziát megmozgató lakodalmi verseket írt.

Az ifjú pár hölgytagjáról, mint a nőkre vonatkozó történeti forráselátottság miatt ez sajnos megszokott, alig tudunk valamit. Palugyay Zsófia nemesi származású volt, Palugyay Ferenc lipthói alispán leánya. Nagy Iván családtörténete egy ellentmondásos adatot tartalmaz vele kapcsolatban, azt állítja ugyanis, hogy az 1647. és az 1649. évi országgyűlés is megemlékezik Palugyay Zsófiáról, mint Máriássy János özvegyéről, s az asszonytól Révay Ferenc által elvett javakat visszaadni rendeli.⁷ A *Corpus Juris Hungarici* vonatkozó helyei azonban nem özvegynek, hanem Máriássy János hitvestársának nevezik Palugyay Zsófiát.⁸ Ez azt jelenti tehát, hogy Iványi Béla⁹ adata a helyes, aki szerint Máriássy János csak 1655. március 24-én halt meg, Palugyay Zsófia tehát csak ekkortól lehetett özvegy. A kérdést eldönti a Máriássyak egyik leszármazottja által

⁵ CEBANI (1635), RMNY 1625, RMNY 1622, RMNY 2232.

⁶ SPILLENBERGER-DIÓSZEGI (1999: 2).

⁷ Szó szerint idézem: „P. Zsófia Mariássy János özvegyénej[!] Révay Ferencz által elvett javait az 1647. és 1649. évi országgyűlés visszaadatni rendelte. Jegyzet: 1647. 12, 1649: 66. törvénycikk.” <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagyivan-magyarorszag-csaladai-1/kilencedik-kotet-796B/palugyay-csalad-nagy-palugyai-es-boda-falvi>. Letöltés: 2019. 09. 09.

⁸ 1647. évi CXII. tc. §3. illetve 1649. évi LXVI. tc. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny>. Letöltés 2019. 09. 06.

⁹ IVÁNYI (1917: XXIX–XXX).

összeállított nemzetségi tábla,¹⁰ amely szerint Máriássy János 1593-ban született Batizfalván és Pozsonyban hunyt el 1655. március 24-én. Felesége, nagypalugyai és bodafalvi Palugyay Zsófia pedig 1619-ben született és 1674-ben hunyt el.¹¹

A férj, Máriássy János, márkusfalvi Máriássy András és Görgey Margit hét gyermeke közül ötödikként látta meg a napvilágot. Iványi Béla szerint János a batizfalvi iskolába járt, majd Lőcsén Elias Ursinus tanítványa volt, végül a pataki főiskolán fejezte be tanulmányait. A férfi ezután Thurzó Imre udvarában szolgált annak 1621-ben hirtelen bekövetkezett haláláig, majd pedig Nádasdy Pál gróf udvaronca volt két évig.¹² János nem határozta el túl korán magát a nősülésre, hiszen az életrajzi adatok szerint negyvenkét évesen vette el akkor csupán tizenhat éves menyasszonyát. Máriássy kései házasságának oka lehetett az is, hogy édesapja már 1608-ban elhunyt, neki pedig harmadik fiúként gondoskodnia kellett saját előmeneteléről, hogy életvitelét megalapozhassa. János házassága annak fényében különösen késeinek mondható, hogy 1635-re már legfiatalabb testvére, Máriássy András is második házasságában élt. András ugyanis először ismeretlen dátumtól Kalotay Judit hitvese volt,¹³ majd annak halála után már 1628-ban feleségül vette a megözvegyült (Papné) Korláth Juditot, mint erről a számukra írt epithalamium is tanúskodik.¹⁴

Samuel Spillenberger a nászének végén úgy írja alá a művet, mint Máriássy János keresztapja, de a harmincas számot kifejező XXX után néhány karakternyi hely ki van hagyva a nyomtatványban, ami azt jelenti, hogy talán maga sem emlékezett pontosan, hány évvel korábban keresztelték a fiút. Ha adataink helyesek, akkor a római hetes számnak kellett volna a kihagyott helyre kerülnie: Samuel Ludimontanus M.D. Generosi Dn. Sponsi ante annos XXX [több szóköznyi hely kihagyva] ex. SS. Baptismate Susceptor. Nem világos azonban, hogy itt csak lelki ke-

¹⁰ MÁRIÁSSY (2006). A kötet megjelent magyarul is, de nem jutottam hozzá: Máriássy Péter, A Máriássy nemzetség tíz évszázada, Harlequin, Kassa, 2007.

¹¹ MÁRIÁSSY (2006: 89).

¹² IVÁNYI (1917: XXX).

¹³ MÁRIÁSSY (2006: 21).

¹⁴ RMNY 1411.

resztapaságról van-e szó, vagy Spillenberger tényleg jelen volt az eseményen, életrajzírója szerint ugyanis 1593-ban Spillenberger már Göl-nitzben, illetve szeptembertől Wittenbergben folytatta tanulmányait.¹⁵

A Máriássy család hosszú történetét egy ősgaléria is megörökíti, amelynek darabjai a világ különböző pontjaira szóródtak szét, de amelyet 2019-ben legalább virtuálisan újra összegyűjtöttek egy albumban. Ebben a kiadványban a Máriássy-Palugyay házaspár egyik tagja sem szerepel.¹⁶

A bigámista keresztes lovag

Samuel Spillenberger költeménye tizenegy soros bevezetővel indul, amelyben a szerzői én Múzsáját hívja segítségül, hogy illően köszönthesse a Palugyay törzsökből való menyasszony és vőlegénye, János menyegzőjét. Ezt követően három költemény következik, amelyeket Spillenberger a vőlegény három, már házas fivérének nevében írt. Először János György nevű bátyja mond el egy mesét (*narrabo ... fabulam*) arról, hogyan születik a rossz feleséggé váló leány. Ezután a vőlegény András nevű öccse mondja el a kétfeléséges gróf történeti hitelű (*sequitur bona ... mulier, historica condecoranda fide*) esetét. Végül a család aktuális feje, Máriássy Ferenc szepesi alispán élcelődik a derekát nehezen beadó újasszonyon, aki gyorsan megtanulta élvezni a nászéjszakát. Amint a költemény címe mutatja, Spillenberger célja a lakodalmon megjelent vendégek szórakoztatása volt (*pro exhilarandis dominis hospitibus nuptiarum*), a munka latin nyelve és a benne tárgyalt sikamlós témák miatt azonban az főként a férfi társaság fantáziáját mozgathatta meg.

A második költemény nyomtatott széljegyzete szerint egy bizonyos Wilhelmus de Gleichen thüringiai gróf 1190-ben lejártsódott történetét meséli el. A gróf a Szentföldön a törökök fogságába esett, és rabszolgamunkára fogták, magaviselete és csinos arca miatt azonban beleszeretett a szultán leánya. A szövegben csak török királylányként emlegetett hölgy felajánlotta a grófnak, hogy kiszabadítja, ha cserébe feleségül veszi és magával viszi hazájába. A gróf pironkodva tiltakozott ugyan, hi-

¹⁵ SPILLENBERGER-DIÓSZEGI (1999: 2).

¹⁶ TÜSKÉS–MÁRIÁSSY (2019).

szen otthon feleség és két gyermek várta, a keresztény hit pedig tiltja a többnejűséget, de a királylány saját mohamedán hitét tartva mérvadónak, nem látott problémát abban, hogy a gróf más(od)ik felesége legyen. A szökés megtörtént, ám Európába érve a gróf megtudta, hogy első felesége és gyermekei még életben vannak, így rögtön Rómába sietett a pápához, hogy a többnejűség miatt felmentést kérjen, arra hivatkozva, hogy nem a szexuális vágy, csupán a testi-lelki szabadság megszerzésének egyetlen útja vette rá, hogy még első felesége életében a török királylánynak is esküt tegyen. A pápa megadta a felmentést, így a gróf hazatérhetett Thüningiába, ahol a grófné mindkettejüket kitörő örömmel fogadta és illendően megvendégelte. Életük hátra lévő részében ugyan hárman osztoztak a hitvesi ágyon, de a török királylány gyermektelen maradt, így a ház úrnőjének kijáró elsőséget az első feleségnek hagyta meg, ő pedig saját akaratából mintegy szolgálólányként élt a házban.

A *Dekameron* lapjaira illő történet gyökereit és elterjedését nagyjából a Spillenberger munkáját megelőző évtizedig Mark Riley tárta fel, aki elkészítette Friedrich Hermann Flayder birodalmi koszorús költő 1625-ben készült *Ludovicus bigamus* című komédiájának hypertext kritikai kiadását.¹⁷ Flayder komédiáját a tübingeni egyetem diákjai mutatták be, amelynek témája akkorra már kb. nyolcvan éve jelen volt az írott forrásokban. Riley rekonstrukciója szerint a történet eredetileg a XIV. században bukkant fel Franciaországban a ma is létező Trazegnies in Hainaut család (Belgium) őseihez kapcsolódva. Valamilyen módon azonban a német területeken a thüningiai Gleichen grófjának alakjához tapadt a legenda, és már az ő példájára hivatkozott a Nagylelkű (der Großmütige) melléknevű I. Fülöp hesseni tartománygróf, amikor az 1530-as években Lutherhez és a reformáció többi vezetőjéhez fordult, hogy első feleségétől elválhasson. 1560 és 1614 között azután legalább nyolc verzióban megjelent Gleichen grófjának története nyomtatásban is. A XVII. század végén Wilhelm Ernst Tentzel, *Monatliche Unterredungen ...* című munkája¹⁸ pedig már 12 olyan kiadványt regisztrál Erfurt történetétől kezdve anekdotagyűjteményeken át teológiai értekezésekig, amelyekben a bigámista grófról olvashattak.

¹⁷ RILEY (2017) <http://www.philological.bham.ac.uk/ludbig/>.

¹⁸ TENTZEL (1696: 603–610).

Ha Samuel Spillenberger költeményének ihletőjét keressük, abból a két adatból érdemes kiindulnunk, hogy nála Gleichen grófja a Wilhelmus nevet viseli, és hogy az 1190-es dátumot jelöli meg a történet idejeként; semmi egyéb mozzanatban nem térnek el ugyanis a történet verziói annyira egymástól, hogy az filológiailag relevánsnak mondható lenne. Sajnos azonban a fellelhető források egyike sem mutat teljes egyezést a fenti adatokkal. Az általam olvasott kiadványok többségében ugyanis, akár latin, akár német nyelven írták őket, a grófnak nincsen neve, csak úgy emlegetik, mint Comes de Gleichen vagy der Graf von Gleichen.¹⁹ Johannes Jacobus Manlius, *Locorum communium collectanea* című 1568-as kötetében²⁰ a tartalomjegyzékben az Adalbertus vagyis Béla nevet adják a férfinak: Albertus Landgravius thuringiae adulter p. 312. A főszövegben azonban Manlius is csak „Quidam Comes de Gleichen” megjelöléssel kezdi mesélni a kétszer házasuló lovag történetét, de időpontot nem jelöl meg. Manlius kötetében számos magyar vonatkozású rész mellett még két „landgravius” rangú férfiról találunk anekdotát: *Ludovicus Landgravius* története a 703. oldalon olvasható, a *Wilhelmi Landgravi prudentia* című elbeszélés pedig a 433. oldalon kezdődik. Esetleg elképzelhető lenne, hogy Samuel Spillenberger egy hasonló kiadványt olvasott, s a több különböző nevű landgravius rangú személy közül a Wilhelmus nevű ragadt meg az emlékezetében? Az a furcsa ugyanis, hogy Mark Riley és elődei kutatásai szerint a Wilhelmus nevet nem társították Gleichen grófjának alakjához, mivel a hagyomány szerint az Ernst, Ludwig vagy Eberwein neveken szerepel a különböző változatokban. A Ludwig, vagyis latinul Ludovicus a gróf bevett neve Erfurt történetírói számára (erről alább még lesz szó), s a fent említett Flayder komédiája is a hagyománynak ehhez az ágához kapcsolható.

A Spillenberger által említett 1190-es év pedig lehet egy visszakövetkeztetés a részéről, ha olyan forrást olvasott, mint például Matthaeus Dresser *Rhetorica Inventionis et Dispositionis* (Lipcse, 1580) című műve, amelyben elhangzanak utalások konkrét történelmi személyekre, I. Bar-

¹⁹ HONDORF (1568: 257–258), DRESSER (1580: 85–88), MELANDER (1604: 502–503), MEISNER (1611: 642–643), MEIGER (1649: 712–713).

²⁰ MANLIUS (1568).

barossa Frigyes császárra, Thuringiai Lajosra és Árpád-házi Szent Erzsébetre. Idézem Dressert:²¹

Narratio historiae de bigamo comite a Gleichen, cuius monumentum Erphordiae in templo divi Petri extat.

Cum circiter annum Christi millesimum ducentesimum vigesimum septimum Fridericus primus, cognomento Barbarossa, expeditionem in Asiam suscepisset, assecutus est eum Turingiae Landgravius Ludovicus, cui diva Elisabetha, Ungariae regina, uxor erat, et in Sicilia copias suas comitibus, baronibus, nobiles, et aliis lectissimis viris praestantes, cum illius exercitu coniunxit. Hinc digressus cum eo Brundisium, morbo repentino correptus est: cumque aliquandiu valetudinis causa illic commoraretur, abeunte Imperatore cum exercitu, secutus est comes Turingiae a Gleichen, relicto Landgravio, qui non multo post in die natali Mariae Brundisii expiravit. Fuit autem in hoc comite Turingo animi quaedam celsitas, et ardor pugnandi contra communis nominis Christiani hostes, laude dignissimus. Quocirca cum in recuperatione terrae sanctae quodam die longius e Caesaris castris progressus esset, nimia scilicet pugnae aviditate incensus, hostium multitudine circumfusus est, et a Sarraceno quodam barone captus. Inde crudeliter ab hostibus tractatus, vel in carcere detentus est, vel ad serviles duosque agri colendi labores detrusus. Evenit autem divino quodam beneficio, ut in eum favor cuiusdam mulieris Sarracenicæ inclinaret, quae et sua liberalitate eum nonnihil iuivit, et triste servitutis iugum suo colloquio lenivit, mota haud dubie insigni viri virtute. Cumque nobilitatem eius a parentibus acceptam cognovisset, maritum eum sibi expetere coepit. Quanquam vero, ita ut erat, diceret comes, se domo exeuntem legitimam reliquisse coniugem: tantum tamen valuit honesti amoris vis in ista muliere erga comitem, et recuperandae libertatis cupiditas in comite, ut matrimonium cum ea pacisceretur, praesertim cum alia expediendae salutis ratio nulla videretur. Quis autem non miretur tantam in muliere animi magnitudinem, ut quamvis pericula multa et difficultates plurimas sibi propositas sciret, maluerit tamen comitem in terram prorsus ignotam sequi itinere longinquo et molestiis pleno, quam in patria tuto in parentum cognatorumque complexu vivere?

²¹ DRESSER (1580: 85–88).

Ingressi igitur sunt iter, Deo occasionem praebente et cum in Christianorum terram venissent, re omni, ut gesta erat, indicata, a Pontifice Romano veniam bigamiae comes est consecutus. Inde in Turingiam patriam tandem veniens, solus primum ingressus est domum, et ab uxore agnitus et exceptus ardentissime, coepit narrare quomodo fortuna secum, dum abfuisset, egerit: et tandem etiam uxorem aliam Sarracenicam se adducere dixit, quae vitae suae unica assertrix, et reditus in patriam causa extiterit: rogans modis omnibus, ut si se salvum et incolumem ex tanta tamque immani servitute, qua in terra hostili oppressus fuisset, libenter ferat, etiam Sarracenicæ coniugis societatem benigne admittat. Quod cum futurum promisisset uxor facilis, et in gratiam mariti, quo multo tempore caruerat, quidvis facere parata, in domum introducta est mulier Sarracenicæ, et accepta honorifice. Neque compertum est, quod mirum non immerito videtur, ullo unquam tempore dissensionem aut rixam acerbam inter has coniuges extitisse: sed concordia suavi marito uni, in unis aedibus et lecto uno cohabitarunt. Cumque forma antecelleret Sarracenicæ, admirabili bonitate Dei factum est, ut altera prolis foecunditate praestaret, quo id quod deesset formae, dono liberorum pensaretur. Monumentum extat Erphordiae in aede divi Petri, ubi comes bigamus cum utrinque collocatis uxoribus in lapide magno excisus est. Visus est etiam a multis lectus horum trium coniugum apud comites de Gleichen, qui testes huius narrationis esse possunt.

I. Barbarossa Frigyes ugyanis 1190-ben hunyt el, s ha Spillenberger (vagy a forrása) őt tekintette biztos pontnak a történetben, akkor feltételezhette, hogy a gróf Frigyes császárral indult el a III. keresztes hadjáratba, s a története ennek az eseménysornak egy leágazása. Csakhogy Dresser verziójában, mint fent olvasható, a megjelölt évszám 1227, ami pedig Thüringiai Lajos halálának éve, ám az nem a III., hanem a VI. keresztes hadjárat során következett be, azt a hadjáratot pedig nem Barbarossa I. Frigyes, hanem II. Frigyes Szicília királya vezette. Valójában tehát a két Frigyes összekeverése miatt már Dresser szövege tartalmaz egy kronológiai ellentmondást, s csak feltételezhető, hogy ennek folyománya lenne valahogyan Spillenbergernél az 1190. év emlegetése.

A Spillenberger szövege által felvetett filológiai problémák természete tehát kettős. Egyrészt a történet elmondása lényegi elemeiben megegyezik a fellelhető latin és német nyelvű forrásokkal, de nélkülöz

olyan specifikus adatokat, mint például a Manliusnál olvasható állítás,²² mely szerint a trió közös sírhelye századokig fellelhető volt Erfurtban, és a gyermektelen török királylányt koronával és ruhában, míg a termékeny grófnét meztelenül, rá csimpszkodó gyermekeivel ábrázolták volna a szarkofágon. Másrészt a gróf nevére és az események idejére vonatkozó adatok Spillenberger szövegében túl specifikusak, és nem sikerült olyan forrást találni, ami akár külön-külön, akár együtt tartalmazta volna őket.

Történeti valóság és a hagyomány továbbélése

A történeti kutatás nagyjából eldöntöttnek tartja, hogy a bigámista keresztieslovag III. Ernst Gleichen grófja volt (1160–1246), akinek a korban szokatlanul hosszú életébe egyebek mellett két feleség is belefért, s akikkel közös állítólagos síremléke az erfurti Szent Péter templomból 1813-ban került át az erfurti dómba. Csakhogy a kutatások szerint a síremlék nem III. Ernst grófot, hanem II. Lambert (1160–1227) gleicheni grófot és két egymást követő feleségét ábrázolja, ahhoz hasonlóan, ahogy az uppsalai dómban I. Gusztáv svéd király síremlékén is megtalálható a király három felesége közül kettőnek az alakja, mintha közös ágyban feküdnének.²³ A legenda mindenesetre olyan mélyen élt az erfurtiak emlékezetben, hogy a XIX. századi historizmus jegyében a városháza folyosóját hat nagyméretű festménnyel díszítették, amelyek Gleichen grófnak kalandját örökítik meg a kor neves festője, Eduard Kaempffer felfogásában. Addigra már a történet hiányzó részeit is kipótolta a hagyomány, mind a német grófné, mind a török királylány kapott saját nevet, akik így Ottilia és Melechsala néven kerültek rá festményekre és képeslapokra, amelyek teljes digitális gyűjteménye elérhető a Goethe Zeit weboldalon.²⁴ A XIX. században a történetnek egy jóval hosszabb válto-

²² *Horum monumentum adhuc hodiae Erfurdiae extat, in quo ex utroque latere uxores Comiti astant: altera regina marmorea corona onorata: Comitissa sculpta est nuda, et infantes iuxta pedes eius reptantes.* MANLIUS (1568: 312).

²³ A többször nősült magyarországi nemeseknek is fejtörést okozott, hogy melyik házastársuk mellé temetkezzenek, de ilyen több feleséget is befogadó sírhelyről nincs tudomásunk: PÉTER (2008: 51).

²⁴ <http://www.goethezeitportal.de/wissen/illustrationen/legenden-maerchen-und-sagenmotive/graf-von-gleichen.html> Letöltés: 2019. 09. 06.

zata ponyvanyomtatványként bekerült a magyar köztudatba is, Bucsánszky Alajos pesti kiadója 1873-ban jelentette meg a negyedré méretben mintegy hetven oldalra rúgó kiadványt, melynek fordítója ismeretlen.²⁵ A szerint az elbeszélés szerint Melechsala egy német rabszolgánő dajkájától tanulja meg érteni és értékelni az európai kultúrát, s az iszlám vallásba beavató nevelése révén a keresztény teológiára is nyitott lett, s amikor Rómában Ernst gróf a pápai diszpenzációért folyamodott, a királylány megkeresztelkedve az Angelika nevet vette fel. E számos mellékszálal színesített változat forrásának feltárása azonban már a folklorisztika és a germanisztika területére tartozik, nem lehet tárgya a jelen dolgozatnak.

Interpretációk és a hazai kontextus

A legutóbbi interpretációk a kolonializmus jegyében értelmezik a történet kitartó európai, illetve erfurti jelenlétét, az iszlám többnejűségnek a keresztény Európa számára tiltott és lenézett, ugyanakkor vonzó jellegét hangsúlyozva benne.²⁶

Mint fentebb említettem, Samuel Spillenberger szövegének e motívumát a másik két, friss asszonyokkal kapcsolatos történet kontextusában a násznép férfitagjainak a vőlegény rovására elsütött tréfái közé sorolnám, a lakodalmi alkalom mint liminális helyzet és az ehhez kapcsolódó, társadalmilag megengedett transzgresszió egyik megnyilvánulási formájaként tekintek rá. A szövegek mélyebb mondanivalója a házasságban esetlegesen kialakuló helyzetekbe való beavatás a férfitársak részéről, és egyúttal a friss házasság férfi félelmeinek (rossz feleség, szexuális nehézségek) kimondása és humor általi feloldása. A bigámia mint eshetőség természetesen nem állt fenn a szigorú erkölcsű evangélikus közösségek tagjai számára sem, a többszöri házasság esélye, illetve kényszere az előző hitves(ek) elvesztése miatt azonban nagyon is része volt a XVII. századi ember valóságának. Az RMNY kötetei számos olyan nászének-gyűjteményt tartalmaznak, amelyek valamelyik házasság feloldásának már a második, harmadik, sőt esetenként negyedik házasságára ké-

²⁵ Melechsala, a szép szaraczén-leány: vagy A tántoríthatatlan szerelem, Pest, Bucsánszky Alajos, 1873. OSZK Kisnyomtatványtár, Pny 436.

²⁶ MALIK (2012).

szültek²⁷ – a házastárs korai elvesztése tehát legalább tudat alatti félelemként jelen lehetett egy mégoly látványos külsőségekkel megült ünnepeken is, amilyenek a magyarországi nemesi lakodalmakat ismerjük. Mint a tanulmány elején bemutatott életrajzi adatokból láttuk, Máriássy János csupán egyszer házasodott, és nála huszonhat évvel fiatalabb arája tizenkilenc évvel túl is élte őt. Húsz évig tartó házasságukból hat gyermek született.²⁸

Bár Spillenberger elbeszélésében is szerepel, hogy Gleichen grófja a pápához fordult diszpenzációért, hogy a török királylánynak tett ígéretét legálisan is megtarthassa, ez a mozzanat mégsem adott okot a lőcsei orvosnak, hogy a vers keretein belül a pápaságnak a házassággal és újraházasodással kapcsolatos felfogását vitatni kezdje. Szakmájából adódóan nem is érezhette feladatának a doktor, hogy ilyen teológiai kérdéseket tárgyaljon, jóllehet a lelkészi tisztséget betöltő kortársai között többen akadtak, akik lakodalmi költeményeikben is alkalmat találtak rá, hogy az újraházasodás mellett és a cölibátus katolikus tantétele ellen érveljenek. Ilyen, a papi nőtlenséget kritizáló verset találhatunk például a selmecebányai evangélikus főesperes, Godfried Titius második házasságára írt gyűjteményben,²⁹ és egy prózai betétet a lőcsei lelkész, Christian Schlegel második házasságára kiadott nyomtatványban,³⁰ amely a tridenti zsinat vonatkozó törvencikkét szó szerint is citálja, mint Isten akaratával ellentétes rendelkezést.

Ezek a szövegek azon kevesek közé tartoznak, amelyek a biblikus műveltségi elemeken és a klasszikus antikvitás szövegein kívüli olvasmányokat cím és szerző szerint idéznek fel a magyarországi neolatin nászének költészetben. Eddigi vizsgálataim során csupán két olyan további epithalamium-gyűjteményt találtam, amelyekben teológiai (szak)irodalomnak tekinthető, illetve a laikus olvasmányélményekre

²⁷ A 17. századi epithalamiumok családtörténeti vonatkozásairól szól egy Erdélyi Gabriella és Szabó András Péter szerkesztette *Stepfamilies across Religions in East-Central Europe (1500–1800)* munkacímű kötetbe készülő angol nyelvű tanulmányom: Ágnes Máté, *Seventeenth-Century Patchwork Families in Hungary and the Principality of Transylvania as Reflected by Neo-Latin Wedding Poetry*.

²⁸ MÁRIÁSSY (2006: 25).

²⁹ RMNY 3444.

³⁰ RMNY 2232.

reflektáló részek vannak. Az előbbire példa a patikus Christian Seelmann második esküvőjére írt gyűjtemény,³¹ amelyben az egyik verses feladvány (aenigma) megfejtése az *Epitstulae Obscurorum Virorum* (1515–1519) c. korai protestáns gyűjtemény egy helyére mutat. A világi, szórakoztató olvasmányra való utalás pedig a fent említett Christian Schlegel és Rosina Gloger esküvőjére készült már idézett gyűjteményben fordul elő,³² ahol a menyasszony keresztnévére (Rosa–Rosina) írott vers kapcsán felidézik Achilles Tatius *Clitophon és Leucippe* című művének a rózsáról szóló passzusát:

Apud Achillem Tatium, lib. 2. De Leucippe et Clitophonte, invenitur sequens encomium rosae, ex oda quadam in prosaicam orationem dissolutum. Existimatur autem oda illa Sapphus esse. Si floribus vellet Jupiter imponere regem, rosa inter flores regnum obtineret. Terrae est ornamentum, plantarum decus, oculus florum, prati rubor, pulchritudo coruscans etc.

Mint ismeretes, Clitophon és Leucippe története a 16. század végén már magyar fordításban is olvasható volt,³³ de a történet ismertségére Balassi Bálint 30., *Mire most barátom* incipitű, csonkán fennmaradt versén kívül alig van adat. A magyarországi neolatin nászénekekből feltáruló műveltséganyag részletes áttekintésére itt nem kerülhet sor, annak külön fejezetet szánok a témából írott készülő monográfiámban.

Összegzés

Samuel Spillenberger 1635-ös latin nászéneke amellelt, hogy igen szórakoztató szöveg, a magyarországi neolatin költészet témáinak széles forrásvidékére hívja fel a figyelmet. A költemény azt a feladatot állítja a kutatás elé, hogy a hazai epithalamiumok szövegeiben szabályszerűen megjelenő bibliai és klasszikus műveltségi elemek mellett figyelmet fordítson a világi és modern olvasmányanyag jelenlétére és elkezdje ezek szisztematikus feltárását is. A művelődés- és olvasmánytörténeti kutatók ugyanis mára világosan bizonyították, hogy a magyarországi mű-

³¹ RMNY 3012.

³² RMNY 2232.

³³ ORLOVSZKY (2004: 339–357).

veltség megismeréséhez nem ad kellő tájékoztatást, ha csak azokat a szövegeket listázzuk, amelyeket magyarra is lefordítottak, és az egykori könyvjegyzékek tanúságtétele is csak részleges információkat nyújt számunkra. Ezért elengedhetetlenül fontos, hogy a latinul és a magyarul megjelent hazai munkákban témától függetlenül figyeljük és a modern kiadásokban jelezzük ezeknek az adott témakörben talán anomáliának tűnő, de művelődéstörténeti szempontból tanulságos adatoknak a felbukkanását.

Carmen joco-serium polymetron. Pro exhilarandis dominis hospitibus nuptiarum Generosi Domini Ioannis Mariasi de Markusfalva Sponsi etc.

Surge gravi vel treis annos mea Musa veterno
Torpida! Nobilibus dic carmen nobile Sponsis,
Sive meo sive alterius sub nomine fusum.

Surculus ex celebri Mariasidos arbore, turgens
Progenie simili, Generosa ex stirpe PALUDIAI
Plantulam, in aeternum foedus geniale JOHANNES
Suscipit: a teneris Musarum is cultor, ut inde
Musarum quoque sit sacro dignissimus hymno.
Ergo agite o vos tres simili sub foedere, Fratres
Germani! vestro quatuor de Fratibus uni
Ludite, vota que fundendo, venereisque canendo

GEN. DN. GEORGIUS MARIASI etc.

Salvete praeclara Hospitis HOSPITES!
Narrabo textam carmine fabulam,
De Uxore prava, cum Marito
Belliferum capiente somnum.
In somnio vidit Pater, acriter
Se examinare ex Grammate filium,
Ut diceret pro parte, cujus
Sit generis mulier? Resolvit
Se sic: inter quae Nomina desinunt,
Quod masculini sunt generis. Pater
Commotus ira, Conjugi mox

Dat colaphum, puerum putando.
 Res digna risu. Haec nacta alapa[?] statim
 Ceu vipera assurgit, furibunda, trux,
 Clamore magno dormientem
 Excitat et volat in cubitus:
 Crudeliter tacto miserum excitando
 Utriusque pegnes[?] tergora verberat
 Hinc prodiit nuper lili...[?]
 Ille, MALUS MULIER vocatus
 Haec profero non ut facinus probam
 Sed ut probam qui ducere Conjugem
 Vult, oret, atque ante eligat, quam
 Diligit. hoc Juvenes notate!

Jam care Frater! Quid voveam tibi
 Sponso? Nihil quam ex pectore Conjugem
 Virtutibus cultam suorum a
 Sanguine Nobilium Parentum.

GEN. DN. ANDREAS MARIASI etc.

Iam mala praecessit, sequitur bona, rara Marito
 Mullier[!], historica condecoranda fide.³⁴
 Germanus Comes in diro discrimine belli
 A Turcis captus ducitur in Thraciam.
 Compeditibus junctum duris ubi conspicit alma
 Virgo, (Mahometi filia Regis erat)
 Moribus acceptum Comitem faciemque venustum
 Deperit, occulte talia verba ferens:
 Servitiis pressum duris, captive, miserta
 Tis,³⁵ ego te proprio solvere Marte queo,
 Te mihi si vincolo cupis associare jugali,
 Inque tuam tecum ducere vis Patriam.
 Captivus rosco suffusus forte rubore, ac
 Pulcrior hinc faciem conspiciendus, ait:
 Non licet, est mihi namque domi dulcissima conjunx,

³⁴ A bal margón: Comes Wilhelmus de Gleichen, in Thuringia. Anno 1190.

³⁵ A jobb margón: tui vel tis mei vel mis pronom.

Sunt pariter thalami pignora cara duo.
 Illa, quid impediatur, respondit, habere duas, treis
 Aut plureis, licet hic sicut habere Thraces.
 Ille modo Libertatis compulsus, et hac cum
 Virgine Regali vincula tecta subit.
 Dimissus liber. Patriam dum repperit[!], audit
 Vitam cum gnatis quod prior Uxor agit.
 Promptus adit Romam, rem gestamque ordine narrat
 Pontifice, rata qui vincla secunda facit.
 Non quod ad haec Comitem traxisset foeda libido,
 Sed grave servitii ac carceris illud onus.
 Papali accepto secum diplomate laetus
 Coniuge cum Thracica pervenit usque domum.
 Astera, conspecto domino cum pellice, Coniunx
 Obvia in amplexus facta utriusque ruit.
 Flet prae laetitia, repetita dat oscula summa:
 Omnia quae hospitibus sunt facienda facit.
 Ambas exercet magni reverentia cultus,
 Ardenti sibimet semper amore pareis.
 Turcica (quod mirum) quantumvis Regia proles,
 (Forte quod haec sterilis: sterilis illa fuit),
 Pignora Germanae tractando cedit honori,
 Vilis et ancillae sponte gerendo vicis.
 Adde, quod uni hi tres simul incubuere cubili.
 UXORES INTER FABULA RARA DUAS.

Haec valeant. Jam te Frater carissime, Sponsum
 Ulnis amplector laetus utrisque meis.
 Et precor, ista tuis Coniunx virtutibus apta
 Successus tibi sit causa caputque boni.
 Pareat et pariat, pereatque quod obstat: amanteis
 Quos castos junxti protege Jova Deus!

*GEN. DN. FRANCISCUS MARIASI, pro tempore Vice-Comes Comitatus
 Sepusiensis etc.*

Nuper Sponsa fuit, timens cruentum
 Primo in concubitu imminere vulnus

A Sponso sibi, quam manu repellit.
 At Sponsus genibus subinde flexis
 Admissum rogat, obsecratque frustra:
 Quid he[?]³⁶ porrigit is manus sinistra
 Sponsorem digitum, atque in os rebellis
 Imponit bene dentibus premendum.
 Vel scintillam³⁷ ubi laeserit puellam
 Admittit bona supplicem, Virumque a-
 gnoscit, non modo nil morata morsum.
 Amplexa est humeris utrisque grata
 Pro facto: sed et osculata Sponsum,
 Congressus simileis veleM[!] peroptans.
 Hunc, Frater, lepidum jocum fer, aequo
 Ut par est animo. Cupido nulla
 Ignoti: decet ut bonas puellas.

Restat seria res: mihi meaque
 Quod possum, voveo Tibi Tueaque
 Flammam perpetuam paris favoris;
 Vitam Nestoream pii laboris:
 Prolem Christicolam tui saporis.

Lusit Samuel Ludimontanus M. D. Generosi Dn.
 Sponsi ante annos XXX ex. SS. Baptismate Susceptor.

Felhasznált irodalom

- CEBANI 1635 *Syncharma beneprecatorium in solennitatem nuptiarum ... Ioannis Mariasi de Markusfalva sponsi ac ... virginis Sophiae ... Francisci Palugyai de Kis-Palugya filiae suavissimae sponsae, anno dn. MDCXXXV die 14. Jan. celebratam ... scriptum ... ab Abrahamo Czebani, iurato inlyti comitatus Scepusien. iam ad annum 25., qui ultimus, notario et aliis quibusdam bonis amicis, Lócse, Brewer, 1635. Országos Széchényi Könyvtár, RMK II. 502b(cop.). RMNY 1620.*
- DRESSER 1580 *M. DRESSER, Rhetorica Inventionis et Dispositionis, Illustrata et Locupletata quam Plurimis exemplis, Sacris et Philosophicis, Leipzig, 1580.*

³⁶ A dőlt betűkel nyomtatott részekről helyenként alig látható a fénymásolat.

³⁷ Teljesen bizonytalan olvasat, halvány a másolat.

- HONDORF 1568 A. HONDORF, *Promptuarium Exemplorum. Historienn vnd Exempel buch: Aus Heiliger Schrifft, und vielen andern bewerten und beglaubten Geistlichen und Weltlichen Büchern und Schrifften gezogen*, Leipzig, 1568.
- IVÁNYI 1917 IVÁNYI B., *A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803*, Lőcse, 1917 (Közlemények Szepes Vármegye Múltjából különnyomat).
- MALIK 2012 J. MALIK, *Orientalism and Occidentalism. The Case of Earl of Gleichen*, *Islamic Studies*, 51/2 (2012), 119–137.
- MÁRIÁSSY 2006 P. MÁRIÁSSY, *X storočí rodu Máriássy*, Harlequin, Košice, 2006.
- MELANDER et al. 1604 O. MELANDER, D. MELANDER, J. DRYMELDIUS, *Jocorum atque seriorum tum novorum tum selectorum atque memorabilium liber primus, jucundus, utilis, lectuque maximopere dignus*, Lichae, 1604.
- MEIGER 1649 S. MEIGER, *Nucleus historiarum*, Ulm, 1649.
- MEISNER 1611 B. MEISNER, *Philosophia Sobria, Hoc Est: Pia Consideratio Quaestionum Philosophicarum, In Controversiis Theologicis, quas Calviniani moverunt Orthodoxis, subinde occurrentium*, Raab, 1611.
- ORLOVSZKY 2004 *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei. Új folyam. Illyefalvi István, Cserényi Mihály, Csáktornyai Mátyás, Póli István, Beythe István, Baranyai Decsi János, Ceglédi Nyíri János, Munkácsi János és Ismeretlen szerzők históriái. Telegdy Kata verses levele, Fortuna sorsvetőkönyv, Naptárversek. 1587 – 1600, s. a. r.* ORLOVSZKY Géza, Budapest, Balassi Kiadó, 2004.
- PÉTER 2008 PÉTER K., *Házasság a régi Magyarországon: 16–17. század*, Budapest, L'Harmattan, 2008.
- RILEY 2017 *Friedrich Hermann Flayder's comedy Ludovicus bigamus (1625)*, A hypertext critical edition by Mark RILEY, Posted August 10, 2017. <http://www.philological.bham.ac.uk/ludbig/>
- SPILENBERGER-DIÓSZEGI 1999 SPILENBERGER-DIÓSZEGI Gy. A., *A Spillenberger család története. Spillenberger Sámuel (1573 – 1654) lőcsei orvosdoktor élete; a kassai Spillenberger festőcsalád (befejező közlemény)*, *Turul*, 72 (1999), 1–16.
- RMNY 1110 *Bellaria poetica. Convivio nuptiali ... Samuelis Spilenberger med. doct. comitatus Scepusien. reipublicaeque Leutschovien. medici ordinarii et ... Magdalenae, ... Mich. Clementis consularis et notarii eiusdem reg. liberaeque civ. Albae Scepusiae ... filiae, sponsorum nuptias celebrantium die 24. Aprilis anno MDCXVI. Exhibita ab amicis*, Kassa, Johannes Festo, 1616.
- RMNY 1411 *In festivitate nuptialem ... Andreae Mariasi de Markvsfalva sponsi et ... Iodithae Korlath ... Georgii Pap, p.m. relictæ viduae, sponsæ ad 27 Junij anni 1628 Cassoviae celebran. observantiae contestan. ergo gratulantur Johannes Serpilius, eccl. Caismarcen. pastor, m. David Z. Praetorius, sch. Caism. r., Kassa, Daniel Schultz, 1628.*
- RMNY 1622 *Epithalamia votiva et gratulatoria in celebritatem festivitatis nuptialis clariss. ac doctiss. viri dn. Davidis Froelichii, mathematici celeberrimi ac per Ungariam et potissimas Germaniae partes astronomi practici dexterrimi polyhistoris et philologi laboriosissimi cum lectissima*

- puclissimaque virgine Iuditha prudentis ac honorati viri Bartholomaei Bertrami, senatoris reip. Caismarcensis primarii ac chymici solertissimi filia, eidibus quinctilis, anno MDCXXXV Deo favente obeundam, concinnata ab amicis, Lócse, Brewer, 1635.*
- RMNY 1625 *Gamelia votiva et bene precatoria in solemnitate nuptiarum ... Iosephi Alaudae, rectoris ac moderatoris scholae Cibinien. ... filii Bartholomaei Alaudae, eccl. Slavonicae Leutschoviensis pastoris a 35 annis fidelissimi, meritissimi cum Susanna, viri quondam Johannis Lapscheri notarii reipub. Cibiniensis jurati filia derelicta, jam autem Andreae Hertelii, reipub. Cibiniensis consularis ac notarii jurati etc. privigna dilectissima, anno MDCXXXV 7 Nonas Decembr. Obeundam, exorata ab amicis, Lócse, Brewer, 1635.*
- RMNY 2232 *Votis, quae praemodum reverendus... vir... Christophorus Schlegelius, ... ecclesiae in... Leutschovia pastor et gymnasii ibidem inspector... iterum sponsus et... virgo Rosina Glogeria, ... Christophori Glogeri, civis et mercatoris in republica Wratislaviensi primarii filia, ... sponsa ad diem 25. Octobr. anno 1648, ritu sane quasi solenni Leutschoviae coniungendi facient, vota sua devota subnectunt amici et clientes, Lócse, Brewer, 1648.*
- RMNY 3444 *Eulogemata poetica, quibus felicibus neogamorum tedis ... Gothofredi Titii, ecclesiae in reg. lib. civit. Mont. Schemnitz. evangel. archidiaconi ... sponsi et ... Euphrosynae, de ... Kaiserorum familia sponsae ..., Michaelis Heydt, urburarii patrii relictæ viduae ... Matthaei Rittmulleri, in ordine senatorio primi et urburarii ... haud postremi ... neptis, Christo archigamo praeside ... MDCLXIX. die X. Januar, bona verba ... collegae, fratres et amici dicunt., Lócse, Brewer, 1668.*
- TENTZEL 169 *W. E. TENTZEL, Monatliche Unterredungen einiger guter Freunde von allerhand Büchern und andern annehmlichen Geschichten. Der andere Druck von Fehlern gereinigt, Gleditsch, 1696.*
- TÜSKÉS – MÁRIÁSSY 2019 *TÜSKÉS A., MÁRIÁSSY P., A Máriássy család ősgalériája, Budapest, Kalligram, 2019.*